

Barbara Bojack, *Die selbständige Lösung aus der Alkoholabhängigkeit. Eine soziologische Studie aus der Bundesrepublik Deutschland über positive Einflüsse auf den Abhängigen*, Europäischer Hochschulverlag, Bremen 2011

Książkę rozpoczyna mocno idiomatyczne motto, które najlepiej oddaje porzekadło — „w dniu kieliszka wszystko znika”. Jednak studium skłonności respondentów do konsumpcji alkoholu podejmuje jedynie w ograniczonym zakresie, koncentrując uwagę na uwolnieniu się od uzależnienia alkoholowego.

Prawie dwudziestostronicowe *Wprowadzenie* nie bez kozery Barbara Bojack uczyniła I rozdziałem książki. W uporządkowany i systematyczny sposób podjęto tu kilka kwestii. Pierwszą są informacje o celu pracy i okolicznościach podjęcia tematu. Autorka przyznaje, że źródłem dla powstałego studium był przypadek pacjenta, który sam uwolnił się od nałogu i tym wyzwolił poznawcze zainteresowania Autorki. Informacja ta pozostaje w ścisłym związku z wyborem metody badań jakościowych, gdyż dla poznania tego typu przypadków nie sposób sięgać do próby losowej ani też prowadzić eksploracji według zestandaryzowanego kwestionariusza, gdy każdy przypadek ujawnia nowe konteksty i stanowi podstawę do konstruowania przesłanek teoretycznych dla procesu wyzwalania się od uzależnienia alkoholowego.

Druga — to syntetyczny przegląd początków wytwarzania i spożywania alkoholi. W tym oglądzie ujawnia się po raz pierwszy socjologiczne zorientowanie Autorki, która ma pełne zrozumienie dla naturalnej obecności alkoholu w życiu codziennym i sposobów świętowania wśród następujących po sobie społeczeństw. Zarazem wyraża przekonanie, że okoliczności i normy dla konsumpcji alkoholu ustanawiają zbiorowości w zmieniających się warunkach społeczno-historycznych, a konsumpcja może prowadzić do nałogu. W przeglądzie kryteriów nadużywania alkoholu i uzależnienia alkoholowego Autorka umiejętnie łączy dane statystyczne z refleksjami na temat spożywania alkoholu w różnych miejscach i środowiskach, ze wskazaniem grup społeczno-zawodowych o podwyższonym ryzyku. Przegląd ten przypomina zarazem o medycznej proveniencji B. Bojack, bo z wielką swobodą podejmuje biomedyczne i biochemiczne konsekwencje nadużywania alkoholu. Zasygnalizuję tu jedynie, że B. Bojack jest też doktorem nauk medycznych, a do socjologii zbliżała się przez wiele lat przez medycynę społeczną, psychoterapię, geriatrię i pracę doradczą w środowiskach osób uzależnionych, a nawet więźniów.

Trzecia kwestia, którą podjęto we *Wprowadzeniu*, to sprawnie przeprowadzona konceptualizacja pojęć wykorzystywanych w analizach i przedstawienie związanych z nimi wskaźników, to znaczy alkoholizmu, nadużywania alkoholu, uzależnienia alkoholowego, ryzykownej konsumpcji, szkodliwego spożycia. Z drugiej zaś strony poruszana jest kwestia samodzielnego wyjścia jednostki z problemu alkoholowego i jego wymiaru, gdzie po-

jawia się też szereg konkurencyjnych terminów: spontaniczne uzdrowienie, samodzielne uzdrowienie, zaprzestanie z własnej woli (*Aufhören aus freien Stücken*).

W I rozdziale dostrzegłem historyczny artefakt zapożyczony przez B. Bojack od W. Seegrüna. Píše ona bowiem (s. 18), że już w średniowieczu występował problem alkoholowy wśród polskich robotników sezonowych w Meklemburgii. O ile mi wiadomo, „saksy” rozpoczęły się w XIX wieku, a ponadto trudno sobie wyobrazić, że półwolny chłop odbywa zagraniczne migracje zarobkowe za przyzwoleniem swojego pana i do niego powraca.

Rozdział II nosi tytuł *Socjologiczne rozważania na temat alkoholu*. Tytuł ten jest nietrafny, a nawet mylący, gdyż alkohol, jako produkt czy towar, stanowi przedmiot rozważań jedynie w ograniczonym zakresie, a zasadniczą uwagę skoncentrowano na teoretycznym ujęciu nałogu, jego uwarunkowaniach i konsekwencjach oraz terapii. Zdecydowanie trafniejszy byłby tytuł *Socjologiczne ujęcie nałogu alkoholowego*. Kiepska intytulacja nie wpływa jednak na zdecydowanie pozytywną ocenę II rozdziału. B. Bojack wędruje po teoriach o istotnym znaczeniu dla zrozumienia źródeł nałogu: teorii anomii, teorii szans strukturalnych, teorii zróżnicowanych asocjacji, teorii subkultur, teorii etykietowania (naznaczania). Prezentacja wymienionych teorii następuje w bezpośrednim nawiązaniu do dzieł najważniejszych autorów w zakresie danej problematyki, którymi są: R. Merton, E. Sutherland, A. Cohen, H. Becker, E. Lemert. Autorka z powodzeniem dowodzi użyteczności zgłoszonych źródeł i teorii dla zrozumienia przyczyn nałogu alkoholowego. Czytelnik ma prawo oczekiwać, że B. Bojack w podsumowaniu tych rozważań da pierwszeństwo jednej z prezentowanych teorii. Tymczasem konkluzja przyjmuje dosyć nieoczekiwany kierunek. Autorka stwierdza bowiem, że każda z tych teorii uwzględnia jedynie niektóre czynniki, podczas gdy złożoność nałogu alkoholowego w sposób wyczerpujący mogłaby podjąć jedynie taka teoria, która uwzględni wszystkie czynniki — to jest socjalne, kulturalne, społeczno-polityczne, fizjologiczne, psychologiczne, farmakologiczne i medyczne (s. 53). Kolejnym wątkiem, szerzej rozwiniętym w ramach II rozdziału, jest prezentacja warunków sprzyjających powstaniu uzależnienia alkoholowego. Prezentacja następuje w sposób właściwy dla warsztatu socjologa, przy wykorzystaniu do analiz trzech poziomów: mikro-, mezo- i makrosocjologicznego. Należy podkreślić, że B. Bojack nie ogranicza się do mechanicznego wskazania negatywnych oddziaływań poszczególnych środowisk, które „popychają” do uzależnienia, ale wskazuje, że mogą one przeciwdziałać już istniejącemu uzależnieniu, a uwaga ta dotyczy zarówno szkoły, jak i miejsca pracy, sąsiadów i grupy społeczno-zawodowej. Narracja zorientowana na wskazanie wpływów środowiska zawiera wiele ważnych informacji o przekrojowym i statystycznym charakterze, ukierunkowanych na wskazanie nałogu alkoholowego w realiach RFN z uwzględnieniem struktury społeczno-demograficznej ludności.

Wielowątkowy II rozdział koncentruje uwagę na jeszcze kilku ważnych dla problematyki kwestiach, takich jak teoretyczne modele nałogu, rodzaje terapii, społeczne skutki alkoholizmu, prewencja i rola mediów w kształtowaniu wrażliwości opinii publicznej wobec problemu alkoholowego. W przypadku modeli nałogu, terapii i roli mediów B. Bojack sięga do idei i dokonań ze światowego dorobku, w przypadku społecznych skutków i prewencji koncentruje uwagę na realiach RFN (regulacje prawne i statystyki) i takim postępowaniem wychodzi naprzeciw oczekiwaniom zadeklarowanym w podtytule

książki. Rozwiązania mają syntetyczny charakter, są starannie dokumentowane. W przypadku każdego z poruszanych zagadnień. Autorka zwięźle przedstawia jego istotę, np. podstawowe założenia danej teorii lub omawianego rodzaju terapii, po czym wskazuje na zalety lub osiągnięcia na ich gruncie korzyści oraz przedstawia zgłaszane wątpliwości albo podnosi brak empirycznych podstaw do orzekania o prawdziwości teorii czy skuteczności stosowanych praktyk (np. jak czas przebywania na stacjonarnym odwyku wpływa na skuteczność tego rodzaju terapii?). Taka prezentacja spełnia standardy naukowej narracji, a zarazem wyzwala oczekiwania na więcej — czym powinny być nieobecne wnioski lub oceny Autorki w stosunku do referowanych teorii i stanowisk. Tymczasem B. Bojack przyjęła tu rolę encyklopedysty, a myślę że nie tylko recenzent, ale też czytelnicy chcieliby poznać preferencje Autorki jako, bądź co bądź, eksperta w sprawach, którym poświęciła wiele uwagi. Trochę inaczej jest jedynie w podrozdziale 2.5.2.4 (*Abstynencja z pobudek własnych*). Tam bowiem Autorka stwierdza, że samo leczenie jest przedstawiane w literaturze jako indywidualny proces o wewnątrzpsychicznym przebiegu, gdy czynniki społeczne pozostają poza przedmiotem analiz. Tak wyzwoloną aktywność Autorki traktuję jako przyczynek do poznania preferencji badawczych i poznawczych orientacji, zgłaszanych wprost w kolejnych rozdziałach i praktykowanych w przeprowadzonych badaniach. Patrząc na rozdział z innej jeszcze strony, należy uwzględnić panowanie B. Bojack nad całością prezentacji, bowiem po przedstawieniu niepokojących statystyk w sprawie negatywnych konsekwencji alkoholu dla powstawania chorób, długości życia, wypadków komunikacyjnych, wypadków przy pracy, morderstw, gwałtów itp., Autorka nie wchodzi w rolę moralizatorki. Przeciwnie, głosi, że dzięki podatkom od produkcji i sprzedaży alkoholu profitują zarówno państwo, jak i społeczeństwo w ogóle, gdyż pozyskane środki służą zaspokojeniu wielu potrzeb, a instytucje zajmujące się uzależnionymi uruchamiają nowe miejsca pracy.

Rozdział III — *Tło badań* — koncentruje uwagę na trzech obszarach pomocnych do wyartykułowania celu i problemu badań własnych. W odniesieniu do urzędowych danych statystycznych B. Bojack charakteryzuje rozmiary nałogu w społeczeństwie niemieckim z uwzględnieniem zróżnicowań społeczno-demograficznych i miejsca uzależnionych w strukturze społeczno-zawodowej. Przedstawia społeczno-kulturowe źródła nałogu, szczególnie wyraźnie obecne na poziomie mezostrukturalnym, wyróżnionym w poprzednim rozdziale, w tym przede wszystkim na oddziaływaniu szeregu czynników w miejscu pracy. Co zaś dotyczy kwestii najbardziej nas interesującej — wprowadzenia do badań, to Bojack stwierdza, że przedmiotem jej zainteresowań jest wyjście z nałogu na mocy własnej decyzji uzależnionego i wskazuje populację przyszłych respondentów. Będą nimi byli uzależnieni, którzy sami wyzwolili się z nałogu, sami ozdrowieli, ponieważ tego chcieli, sami uzdrowili się, a nastąpiło to bez korzystania z kuracji w stacjonarnych ośrodkach, bez opieki ambulatoryjnej, pomocy terapeutycznej czy przyjmowania leków. Jak deklaruje B. Bojack, trudny do statystycznego uchwycenia odsetek uzależnionych samodzielnie pozbywa się nałogu, a jedynym badaczem, który dotychczas zajmował się tą kategorią uwolnionych od nałogu, jest M. Klingemann. W świetle autodeklaracji (s. 134) jego badania stały się impulsem dla projektu badawczego B. Bojack. U podstawy tego projektu tkwi pytanie — jakie czynniki spowodowały zaprzestanie spożywania alkoholu i jakimi motywacjami kierowali się wyzwoleni z nałogu? Uzyskanie odpowiedzi ma praktyczne znaczenie, ponieważ, jak zauważa Autorka — poznanie czynników i mo-

tywów decydujących o samouzdrowieniu może pomóc pozostającym w uzależnieniu alkoholowym.

Wobec treści zapisanych w III rozdziale zgłaszam dwie uwagi. Pierwsza — dane statystyczne zamieszczone w tym fragmencie obejmują co najwyżej 2008 r., a książka ukazała się w 2011 r. Druga, ważniejsza — w III rozdziale daje o sobie znać niedostatek pogłębionej refleksji w sprawie terminów wykorzystywanych w analizach. We wcześniejszych rozdziałach korzystano z terminu *Selbstheilung*, teraz został skonceptualizowany, a z zapisu wynika, że *natürliche Heilung* oraz *Heilung ohne Behandlung* oznaczają to samo. Nie wiadomo natomiast, jak radzić sobie z rozumieniem (pokrewnych?) terminów wykorzystywanych w tym fragmencie rozwiązań, a uwaga ta dotyczy *Selbstanstieg* i *Selbsttherapie*. *Selbstanstieg* oznacza samodzielne oderwanie się od nałogu (samodzielne wyjście z nałogu) i jest synonimem *Selbsttherapie* — czyli samodzielnej (własnej) terapii, czy może *Selbstanstieg* to samo postanowienie o wyjściu z nałogu, gdy samodzielna terapia (*Selbsttherapie*) to realizacja ważnych celów już byłych uzależnionych w otoczeniu społecznym? Kwestie terminologiczne dotyczą też, choć w mniejszym zakresie, innych pojęć, np. czy *risikanter Konsum* (s. 23) znaczy to samo, co *problematischer Substanzkonsum* (s. 116)?

Rozdział IV brzmi w oryginale *Forschungsdesign der eigenen Untersuchung*, co ma idiomatyczny charakter i przy tłumaczeniu sprawia pewną trudność, dosłownie bowiem należałoby go zapisać jako *Projekt badawczy badań własnych*. Tak pretensjonalnie brzmiący tytuł ma swoje uzasadnienie w treści rozdziału, gdyż B. Bojack podejmuje tu wiele kwestii metodologicznych. Gdyby nie fakt, że IV rozdział jest służebny dla zrozumienia postępowania badawczego prezentowanego w dalszej części książki, to mógłby on być potraktowany jako twórczy tekst podejmujący wyzwania socjologii badań jakościowych. Po pierwsze dlatego, że Bojack koncentruje uwagę na istocie wywiadu swobodnego ukierunkowanego (*problemzentriertes Interview*), przekonując, że wywiad ten łączy zalety wywiadu narracyjnego z fokusyzacją problemów zgłoszonych do badań. Po drugie — w nawiązaniu do P. Mayringa zgłasza śmiało propozycje w sprawie jakościowej analizy treści z wykorzystaniem dwóch programów komputerowych (w tym Maxda 2007) do opracowania uzyskanych wyników. Po trzecie, w przebiegu badań i korzystaniu z uzyskanych materiałów sięga do założeń metodologii teorii ugruntowanej B. Glasera i A. Straussa. Oryginalny, kilkietapowy projekt postępowania badawczego w wyczerpujący sposób przedstawia sporządzony przez Bojack wykres 1 ze s. 167.

Powracając do celu badań własnych B. Bojack przypomina, że zmierza do dogłębnego poznania i zrozumienia czynników, które prowadzą do abstynencji, co może mieć istotne znaczenie dla praktyki, terapii i doradztwa. Główny problem badawczy brzmi: jak dochodzi do sytuacji, że jednostka rezygnuje z alkoholu, choć nie jest do tego zmuszona przez instytucjonalne działania. Pytania szczegółowe dotyczą czynników stymulujących uzależnionych do porzucenia nałogu; motywów, jakimi kierują się uzależnieni rezygnujący z konsumpcji, roli otoczenia społecznego w podtrzymywaniu wstrzemięźliwości alkoholowej; poszukiwania materialnych, społecznych, fizycznych i nieformalnych czynników, które wspierają abstynencję jednostki. Hipotezy ze s. 153 (a właściwie założenia czy też oczekiwania badawcze) nawiązują do zgłoszonych pytań badawczych (s. 137), ale w ograniczonym zakresie. B. Bojack przekonująco uzasadniła natomiast dobór próby i dowiodła korzyści wynikających z zastosowania kilku metod scharakteryzowanych

w tabeli 2 (s. 146), z wykorzystaniem analiz jakościowych i ilościowych. Z uznaniem przyjmuję też prezentację etapów i narzędzi, co pozwala poddać weryfikacji scenariusz całego postępowania badawczego (s. 158–161) i pozytywnie wyróżnia procedury zgłoszone przez B. Bojack, gdyż autorzy większości prac niewiele uwagi poświęcają prezentacji narzędzi, co czasem prowadzi do zasadnych podejrzeń, że mają coś do ukrycia.

Rozdział V — *Ergebnisteil* (część wynikowa) — najlepiej określić jako *Wyniki badań własnych*. Ten objętościowo największy rozdział w książce zasługuje na osobną uwagę, a zastosowane tam procedury badawcze i uzyskane wyniki — na uznanie. Wielość i staranność analiz przeprowadzonych na materiale pochodzącym od niewielu respondentów, a równocześnie obszernym i zróżnicowanym, dowodzi kompetencji analitycznych, umiejętności i determinacji poznawczej Autorki na drodze stanowienia wniosków, które sygnalizując występowanie pewnych prawidłowości (o ograniczonym zakresie), pozwoliły odnieść się do zgłoszonych wcześniej hipotez oraz przygotować informacje w jakimś stopniu ważne dla praktyków. Oprócz standardowego postępowania (transkrypcja, tworzenie kategorii na bazie materiału empirycznego itp.), B. Bojack sięgnęła po wiele więcej i w ramach kompleksowego podejścia włączyła do analiz wyniki testu CAGE, porównania parami i sporządzone bezpośrednio po każdym wywiadzie *post-scriptum*. Procedury zrealizowane przy analizie wywiadów szczegółowo ujmuje wykres 3 (s. 175). Wielostopniowe czynności badawcze i sposoby interpretacji uzyskanych materiałów skłaniają mnie do oceny, że B. Bojack w twórczy sposób poradziła sobie z opracowaniem uzyskanych materiałów i wskazała na nowe możliwości interpretacyjne, a to dzięki wykorzystaniu swojej wiedzy lekarza i terapeuty. W prezentacji wyników badań te wcześniejsze profesje Autorki okazały się użyteczne zarówno dla kształtu, jak i głębi analiz.

Rozdział VI — *Dyskusja i porównanie wyników z materiałami zastanymi* — jest najsłabszym ogniwem rozprawy i można sobie wyobrazić monografię B. Bojack bez tego rozdziału, z zastrzeżeniem, że sytuujące się na gruncie filozofii nauki refleksje w sprawie własnych badań i uzyskanych wyników zostałyby zamieszczone we *Wnioskach końcowych*. Zdecydowanie krytyczna ocena VI rozdziału ma dwie przyczyny: pierwsza to wyzwalająca szereg zastrzeżeń prezentacja danych statystycznych o spożyciu alkoholu i konsekwencjach nałogu; druga to brak związku pomiędzy statystycznymi prezentacjami a naukową autorefleksją nad znaczeniem wyników badań własnych. Już wcześniej zgłaszałem zastrzeżenia do aktualności danych urzędowych wykorzystywanych w pracy. Także z zapisów w VI rozdziale wynika, że Autorka sięga zwykle do danych znacznie poprzedzających powstanie książki, powtarza informacje statystyczne nie tylko zamieszczone w pierwszych rozdziałach (do czego ma prawo tytułem przypomnienia i co zresztą sama zastrzegła w I rozdziale), ale i dane z dwóch kolejnych stron (np. 290 i 291). Rozdział VI zyskałby na wartości, gdyby istniejące dane wykorzystano do wyliczeń służących porównaniom, np. kosztów leczenia chorób spowodowanych alkoholem w różnych państwach UE i wpływów z produkcji alkoholu w tych państwach.

Wstępna refleksja nad wynikami badań zasługuje natomiast na uznanie, gdyż B. Bojack sytuuje je w szerszym kontekście rozwoju poznania na gruncie metodologii nauk przyrodniczych oraz w ramach pluralizmu i pragmatyzmu. Ostatecznie swoje wnioski łączy z założeniami S. Mitchella, stawiającego na kompleksowość w poznaniu. W tym ujęciu wyniki badań własnych przynależą do szeregu współwystępujących interpretacji zjawiska i należy je traktować jako przyczynek na drodze do nowego poznania (s. 239).

Autorka przyznaje, że pytanie w sprawie czynników, które zadecydowały o porzuceniu nałogu, pozostaje otwarte z racji indywidualnych osobliwości poszczególnych jednostek, warunkowanych historią życia, genetyką, fizjologią, stanem psychicznym i fizycznym w ogóle.

Rozdział VII nosi tytuł *Wnioski końcowe* i koncentruje uwagę na efektach, a właściwie pożytkach z badań. B. Bojack udało się wskazać, jak dochodzi do podjęcia decyzji o rezygnacji z konsumpcji alkoholu. Badania wykazały, że decyzję o abstynencji poprzedza istotne wydarzenie o traumatycznym charakterze (*Tiefpunkt, Grenzerfahrung*). Wyniki wskazują też na znaczenie kontaktów z innymi w procesie — od rozważań o abstynencji do jej wprowadzenia we własne życie oraz na znaczenie tych kontaktów dla trwania w abstynencji. Uwagi te dotyczą kontaktów w rodzinie, w kręgu przyjaciół, szczególnie zaś w szeroko rozumianym środowisku pracy, a istotne znaczenie w tych kontaktach mają osoby cieszące się społecznym szacunkiem, wobec których respondenci odczuwali respekt. Z badań wynika, że decyzję o rezygnacji z alkoholu można podjąć bez względu na wiek biologiczny i czas trwania uzależnienia. Najważniejszymi czynnikami sprzyjającymi drodze ku abstynencji są: posiadanie i pielęgnowanie stosunków z innymi oraz posiadanie atrakcyjnych odniesień (dóbr o charakterze substytutu), a mogą nimi być pasje życiowe, przyjaciele, hobby oraz wszystko, co nadaje życiu sens i pozytywnie oddziałuje na jednostkę. Wnioski więczą sformułowane na materiale empirycznym zalecenia do postępowania z osobami, które samoistnie zrezygnowały z konsumpcji alkoholu.

Wyniki udzieliły odpowiedzi na wcześniej postawione pytania badawcze, a ponadto umożliwiły przygotowanie zaleceń do wykorzystania w praktyce społecznej, w kontaktach z osobami wyzwolonymi od nałogu. Taki efekt końcowy dociekań badawczych B. Bojack nie zmienia ocen sformułowanych przez Autorkę w poprzednim rozdziale, głównie w punkcie, że pytanie w sprawie czynników pozostaje otwarte. Wszystko dlatego, że złożone losy poszczególnych jednostek, zarówno na drodze do uzależnienia alkoholowego, jak i na drodze od uzależnienia do abstynencji, różnią się, i tym samym można było wskazać wiele czynników, co B. Bojack uczyniła, ale są to czynniki o jedynie fakultatywnej ważności.

We *Wnioskach końcowych* zabrakło mi natomiast nawiązania do teoretycznej części pracy, przede wszystkim do socjologicznej dyskusji o uzależnieniach i teoretycznych podstawach uzależnień, ze znaczeniem anomii na czele, bez czego rozdział ten sytuuje się między raportem z badań, a w pełni wartościową analizą socjologiczną.

Przy krytycznym spojrzeniu na książkę podnieść w tym miejscu należy, że rozważania B. Bojack, prowadzone w nawiązaniu do literatury tematycznej i metodologicznej, mają często powierzchowny charakter. Autorka przywołuje ważne nazwiska i modne teorie, czym zaświadcza, że wie o ich istnieniu, ale nie podejmuje pogłębionej dyskusji ze zgłoszonymi stanowiskami ani ich nie rozwija. Tytułem przykładu wskażę odwołanie do socjologii klinicznej Shostaka (s. 36), ale też do zagadnień z kręgu metod. Autorka nie w pełni przekonała, że wykorzystana technika to wywiad skoncentrowany na problemie (*das problemkonzentrierte Interview*) w rozumieniu Lemneka, nie zaś po prostu wywiad swobodny ukierunkowany, szeroko obecny w polskiej literaturze socjologicznej.

Książkę porównałbym do letniej sukienki, która nie może być zbyt szykowną, ale pełni swoją funkcję, bo chroni ciało podczas upałów. Książka wykazuje zorientowanie B. Bojack w zakresie ważnych teorii socjologicznych i koncepcji metodologicznych,

a czasem nawet w poglądach klasyków socjologii (Comté), zorientowanie umożliwiające przygotowanie koncepcji badań i staranne ich przeprowadzenie. Autorka podjęła problem właściwie nieobecny w dotychczasowych badaniach — samodzielnego wyjścia z uzależnienia alkoholowego — i ze starannością zabiegała o wskazanie motywów, czynników, ponadjednostkowych uwarunkowań i etapów tego procesu. Za sprawą swojej zawodowo-naukowej biografii B. Bojack posiadała szczególne predyspozycje do podjęcia tego tematu i realizacji badań. W ramach wywiadów poruszane były bowiem sprawy nie tylko drażliwe, ale wręcz wstydlive, których ogarnięcie oraz panowanie nad nimi w sytuacji wywiadu wymagało wiedzy i kwalifikacji terapeutycznych. Podnosi to skromnie sama Autorka w rozdziale *Projekt badawczy badań własnych*, co zaś ważniejsze, zapisy rozdziału *Wyniki badań własnych* pozwalają dostrzec pożytki z tych kwalifikacji w prowadzeniu wywiadów i w ich interpretacji. Niewielka ilość przypadków wykorzystanych w analizach, ich zróżnicowanie w świetle zewnętrznych wpływów i antropologicznej perspektywy poszczególnych jednostek nie pozwoliły na sformułowanie wyraźnych prawidłowości, ale umożliwiły wskazanie powtarzających się motywów, kontekstów i roli społecznego otoczenia.

Studium pokazuje, że można samodzielnie wyzwolić się z uzależnienia alkoholowego, nie formułuje natomiast procedury wyjścia z tego uzależnienia, co spełniałoby postulat praktycznej użyteczności pracy naukowej, szczególnie przez zgłoszenie zaleceń o aplikacyjnym charakterze. Wskazanie niektórych środowisk — pracy czy rodziny lub traumatycznych przeżyć jako okoliczności motywujących do samowyzwolenia od alkoholu staje się problematyczne, jeśli uwzględnić, że te same środowiska prowadzą zarazem w innych przypadkach do powstania uzależnienia. Można oczywiście tłumaczyć, że niewielka liczba przeprowadzonych wywiadów (mimo stosowania kilku strategii analiz), nie upoważnia do generalizacji. Nie zmienia to ostatecznej konkluzji. B. Bojack wykazała, że samodzielnie można wyjść z uzależnienia, nie przedstawiła natomiast schematu postępowania dla uzależnionych gotowych podjąć próbę samodzielnego wyjścia z nałogu. Jednak Autorka uprzedza ten zarzut i podnosi, że celem studium było poszukiwanie czynników i okoliczności wspierających drogę do abstynencji (s. 297).

Zbigniew Kurcz

Bezpieczeństwo narodowe w świadomości społeczności Wrocławia. Studium socjologiczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, ss. 208.

Od kilku lat w epistemologii i aksjologii nauk o bezpieczeństwie oraz nauk o obronności problematyka bezpieczeństwa narodowego staje się ważnym obszarem badań naukowych w teorii i metodologii. Dotychczas problemy bezpieczeństwa narodowego były dość rzadko podejmowane, głównie na gruncie nauk wojskowych, politologii i stosunków międzynarodowych oraz socjologii. Jedną z wielu istotnych przyczyn zainteresowania badaczy są głównie narastające obawy przed różnego rodzaju ryzykami i zagrożeniami politycznymi, militarnymi, społecznymi, ekonomicznymi czy kulturowymi. Być